

THE DE-MATERIALIZATION OF THE FRONTIER: FROM PHYSICAL GEOGRAPHY TO THE IDENTITARY AND LINGUISTIC GEOGRAPHY

Roxana Rogobete

PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: After the Second World War, the European countries have to reconfigure their national territories and acknowledge the variable geometry of the frontier, a (collective or individual) subjective constructs which cannot prove its validity in a general context, but in a specific, particular one, which always has to be explained. The dematerialisation of the border corresponds to a transgressive vision which dissolves even the territorialisation of identity. A special case is represented by the division of Germany in the postwar period, followed by the attempts of the Federal Republic of Germany to rebuild the state (with foreign manpower), that led to the resurgence of migration. As a form of transnationalism, migration leads to a query on the national community and identity, based also on intercultural dimensions. This study aims to present the social processes that led to the birth of the so-called Gastarbeiterliteratur in the German speaking area.

Keywords: migration, border, identity, Gastarbeiterliteratur (guest-worker's literature), national

După cel de Al Doilea Război Mondial, statele europene sunt nevoite să își reconfigureze teritoriile naționale și să recunoască geometria variabilă a frontierelor, construite subiective (la nivel colectiv sau individual) care nu își pot dovedi valabilitatea într-un context universal, ci într-unul specific, momentan, particular, ce trebuie mereu explicat. *Dematerializarea* frontierei corespunde unei viziuni transgresive care dizolvă chiar și teritorializarea identității, fără a suspenda fundamentarea acesteia:

Putem vorbi despre *delinearizarea* ideii de frontieră: o dată în sensul estompării liniei virtuale de demarcație teritorială, a migrării, a diluării frontierelor în interiorul teritoriilor și al multiplicării frontierelor în ierarhii teritoriale tot mai complicate și apoi în sensul „încărcării” lor

cu reprezentări imaginare care le deplasează, le schimbă caracterul pe hărți afective, la fel de importante ca și cele geografice și politice¹. [s. a.]

Deși înrădăcinarea, ancorarea într-un spațiu fix este esențială configurării identitare², *delinearizarea* graniței dezvăluie posibilitatea anamorfozării ei: ce se întâmplă când o frontieră statală nu mai este menită să includă o națiune, ci să o despartă? Este cazul separării Germaniei după cel de Al Doilea Război Mondial în Republica Federală Germană și Republica Democrată Germană, când frontiera (*innerdeutsche Grenze*) devine o interfață ce generează un nou discurs identitar: se vorbește acum de est-germani și vest-germani, primii încercând deseori să treacă linia de demarcație către „Occident”.

Divizarea Germaniei aduce o nouă punere sub semnul întrebării a ideii de națiune-stat, căci nu se mai poate vorbi de cuprinderea națiunii germane sau a etnicilor germani într-un întreg. O mică parte a imigranților ce sosesc în RFG este reprezentată de germanii din RDG care fug de regimul comunist (*Übersiedler*). Această formă de mobilitate socială a dus la situația paradoxală a imigrantului în propriul (fost) teritoriu-stat. Însă nu este singurul proces de migrație desfășurat în perioada postbelică în direcția Germaniei Federale. Poziția centrală a acesteia, lipsa unor frontiere naturale și necesitatea forței de muncă pentru a reconstrui statul au contribuit la resurgența migrației (care nu este specifică acestui teritoriu, ci are loc, în mod repetat, la nivel global, căci nu este un fenomen ce caracterizează numai perioada postbelică și contemporană, însă acum are cea mai mare vizibilitate).

De altfel, pentru un autor ca Jürgen Habermas, integrarea socială nu trebuie să aibă loc în contextul unui naționalism (cum Jacob Grimm vedea în „spiritul poporului” elementul central al delimitării sinelui de celălalt³), mai ales în cazul proliferării globalizării și a cosmopolitismului:

¹ Romanița Constantinescu, *Cuvânt înainte. Border studies – expansiunea unui câmp interdisciplinar*, în vol. Romanița Constantinescu (coord.), *Identitatea de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 9.

² Vezi Simone Weil, *The Need for Roots: Prelude to a Declaration of Duties Towards Mankind*, New York, Ark, 1987, p. 41: „To be rooted is perhaps the most important and least recognized need of the human soul” [„Să fii înrădăcinat este probabil cea mai importantă și puțin recunoscută nevoie a sufletului”, trad. noastră].

³ Vezi Jürgen Habermas, *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1998, p. 20: „die Geist eines Volkes” „liefert” „die Referenz für die Abgrenzung des Eigenen vom Fremden” („Spiritul poporului” „oferă” „referința pentru delimitarea sinelui de străin” [trad. noastră]).

The phenomena of the territorial state, the nation, and a popular economy constituted within the national borders formed a historical constellation in which the democratic process assumed a more or less convincing institutional form. And the idea of a democratic society as a whole has, until now, been realized only in the context of the nation-states. Today, developments summarized under the term “globalization” have put this entire constellation into question⁴.

Efectele globalizării sunt prezente atât la nivel economic, de unde a pornit, de fapt, interesul către structuri supranaționale, dar, bineînțeles, de aici, calea spre implementarea unei politici globale care să susțină acest proces economic nu este decât un pas. Statele dezvoltate ce își doreau extinderea bazinului economic de export, de vânzare a producției interne, aveau nevoie să desfacă frontierele economico-politice ale țărilor-țintă. Astăzi asistăm la discursul de proliferare al democrației ca un discurs ce susține de fapt în spatele său, propagarea liberalismului economic la nivel internațional. Nici zona culturală nu putea să rămână neimpregnată de acest nou tip de a vedea lumea, un lucru evident, având în vedere posibilitatea deplasării forței de muncă, a bunurilor și resurselor, dar și, ulterior, a ideilor și mentalităților. Încă existentele națiuni, alipindu-se curentului globalizant, au avut nevoie să își permeabilizeze granițele, atât geografice, cât și economice, dar mai ales culturale, nepărăsind cu totul ideea identității naționale. Acest nou tip de definire identitară la nivel național poate fi asociat termenului propus de Sorin Antohi de *identitate reticulară*⁵.

Homo migrans. Către o definiție a migrației

Fiind o importantă variabilă demografică, migrația este unul din procesele care poate fluidiza granițele și pluraliza identitățile: „«Fluss und Grenze» ist das suggestive Bild für die

⁴ Idem, *The Postnational Constellation: Political Essays*, Cambridge, Polity, 2001, p. 60: „Statul teritorial, națiunea și economia constituită în interiorul frontierelor naționale au compus o configurație istorică în care procesul democratic și-a asumat o formă instituționalizată mai mult sau mai puțin convingătoare. Iar ideea unei societăți democratice ca întreg s-a realizat, până acum, numai în contextul unei națiuni-stat. Astăzi, dezvoltarea așezată sub termenul *globalizare* a pus această întreagă configurație sub semnul întrebării” [trad. noastră]. Vezi și Jürgen Habermas, *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*, ed. cit., p. 94: „Der Territorialstaat, die Nation und eine in nationalen Grenzen konstituierte Volkswirtschaft haben damals eine historische Konstellation gebildet, in der der demokratische Prozess eine mehr oder weniger überzeugende institutionelle Gestalt annehmen konnte”.

⁵ Vezi Sorin Antohi, *Europa Comunitară, Europa Culturală: identități reticulare*, în *Revenirea*, p. 82-85, apud Hans-Christian Maner, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, în vol. Victor Neumann, Armin Heinen (ed.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 265.

neue Konstellation der Grenzüberschreitungen“⁶. Iar în ultimii ani, chiar „granița“ ce despărțea statele „exportatoare“ și cele destinate se dizolvă, iar țările de emigrație devin țări de imigrație și invers.

Dar să vedem ce înțelegem prin termenul *migrație*. Ca orice fenomen ori concept, migrația trebuie privită și sub aspectul evoluției istorice⁷, căci temporalizarea este cea care ajută la înțelegerea metamorfozelor sociale și culturale. Limba și limbajul sunt cele care leagă istoria de reprezentarea ei ulterioară, făcând trecerea de la istoria ca eveniment la cea ca discurs.

Sensul comun acceptat, prin definițiile ce se regăsesc în dicționarele de specialitate, se referă atât la multiplele cauze ce pot conduce la fenomenul de migrație (condiții externe, dar și interne), cât și la tipologiile, taxonomiile acestui proces, în funcție de diferite criterii (spațiale, temporale etc.). Astfel, *Dicționarul sociologic* definește *migrația* ca fiind un „fenomen ce constă în deplasarea unor mulțimi de persoane dintr-o arie teritorială în alta, urmată de schimbarea domiciliului și/sau de încadrarea într-o formă de activitate în zona de sosire”⁸. În același timp, *Lexiconul de științe politice* include și caracterul individual al acestei mișcări și nu implică ancorarea într-o „formă de activitate”, ci doar schimbarea domiciliului: „umfasst alle Wanderungsbewegungen, gleich welcher Verursachung, mit denen Gruppen oder Individuen ihren Wohnsitz vorübergehend oder ständig verändern”⁹. De asemenea, Institutul pentru Populație și Dezvoltare din Berlin insistă și pe cauzele care determină această mișcare a populației:

Unter Migration oder Wanderung wird im Allgemeinen die auf Dauer angelegte, beziehungsweise dauerhaft werdende räumliche Veränderung des Lebensmittelpunktes einer oder mehrerer Personen verstanden. Wanderungen erfolgen in der Regel immer dann, wenn eine Gesellschaft die Erwartungen ihrer Mitglieder nicht erfüllen kann.¹⁰

⁶ Jürgen Habermas, *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*, ed. cit., p. 7: „«Curgere și frontieră» este tabloul sugestiv pentru noua configurare a trecerii granițelor” [trad. noastră].

⁷ Vezi Reinhard Koselleck, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, cu două contribuții ale lui Ulrike Spree și Willibald Steinmetz, Traducere din limba germană de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, Coordonarea și unificarea traducerii de Gabriel F. Decuble, București, Editura Art, 2007.

⁸ Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1998, p. 351.

⁹ Günter Riegen, *Migration*, în vol. Dieter Nohlen, Rainer-Olaf Schultze (Hg.), *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methode, Begriffe*, Band 1: A-M, Aktualisierte und erweiterte Auflage, München, C.H. Beck Verlag, 2005, p. 574.

¹⁰ Steffen Kröhnert, *Migration – eine Einführung*, în *Online Handbuch Demographie*, Berlin Institut für Bevölkerung und Entwicklung, disponibil online la <http://www.berlin-institut.org/online->

Institutul din Berlin accentuează modelul factorilor Push-Pull (suprapopulare, sărăcie, persecuții etc. vs. bunăstare, libertate, securitate etc.), marcând condițiile în care poate avea loc migrația, de la refugierea din calea războaielor sau a catastrofelor naturale, la migrații economice nemulțumiți de nivelul de trai, ori la discriminarea religioasă sau persecuția politică.

Având în vedere complexitatea fenomenului și diversitatea formelor sale, este necesară o trecere în revistă a subcategoriilor migrației. Lucrările de specialitate sunt, din nou, mai mult sau mai puțin detaliate și/sau cuprinzătoare în acest sens. *Dicționarul sociologic* apelează la criteriile spațiale și temporale:

Dacă privim fenomenul raportându-ne la o populație dată – perspectivă adoptată, în principal, de demografie – atunci, adică în raport cu această populație, se poate vorbi de două forme de migrație: *imigrație* (ansamblul intrărilor) și *emigrație* (ansamblul ieșirilor). În fapt, orice act migratoriu este, în același timp, o migrație și o imigrație. [...] Cu referire la un teritoriu național, se face distincția între **m. internă**, atunci când deplasarea se face în interiorul țării respective, și **m. externă** sau *internațională*. După un alt criteriu, se vorbește despre **m. temporară**, când deplasarea se efectuează pentru o perioadă determinată de timp, după care individul migrant se întoarce la locul de origine (unde, de regulă, își păstrează locuința și familia), și **m. definitivă**, când migrantul nu se mai întoarce.¹¹

Din nou, sursele germane sunt mult mai nuanțate, ceea ce demonstrează și experiența în procesul de primire a imigranților și de integrare a lor:

Stets ist M. ein Versuch, die eigene Lebenslage zu verbessern, byw. Den widrigen Bedingungen der jeweiligen natürlichen wie sozialen Umwelt zu entkommen. Idealtypisch unterscheidet die Migrationsforschung hinsichtlich der Migrationsmotivation zwischen flucht und

handbuchdemografie/bevoelkerungsdynamik/faktoren/migration.html, accesat ultima dată la 20 aprilie 2016: „Prin migrație se înțelege, în general, variația spațială care se petrece într-un anumit punct al vieții uneia sau a mai multor persoane. Migrațiile se produc întotdeauna atunci când o societate nu îndeplinește așteptările membrilor săi“ [trad. noastră].

¹¹ Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *op. cit.*, p. 351.

Arbeitsmigration und in bezug auf die betroffenen polit. Einheiten zwischen grenzüberschreitender M. (Einwanderungs-; Asylpolitik) und Binnenmigration.¹²

Institutul din Berlin realizează o clasificare tripartită, în funcție de criteriul temporal (migrație permanentă, temporară sau „circulară” fără schimbarea domiciliului – spre exemplu, turismul –, categorii uneori dificil de delimitat), spațial (migrație internă sau internațională; transferul urban-rural și viceversa), respectiv causal (migrație forțată sau voluntară). William Petersen distinge, pe de altă parte, între migrația conservatoare (survenită ca reacție împotriva schimbărilor condițiilor de existență în spațiul natal și încercarea de a le reconstitui în noul teritoriu) și cea inovatoare (realizată cu scopul de a trăi o experiență nouă, fie că este vorba de o nouă slujbă sau o altă localitate¹³).

Așadar, migrantul descrie o categorie mai largă de persoane care își schimbă domiciliul, incluzând, în acest fel, și persoanele cu statut de exilat sau refugiat (ultimul fiind acordat în baza unor demersuri birocratice care au ca fundament o serie de documente normative oficial valabile la nivel mondial, pe care țările semnatare sunt obligate să le recunoască). Nu este o simplă *Völkersbewegung*¹⁴, ci ține cont de anumite granițe geopolitice care sunt dependente de un anumit context.

O distincție ce trebuie făcută este cea între migrant și refugiat: nu orice migrant este refugiat, dar refugiatul este întotdeauna un migrant. Așadar, migrantul poate avea diferite motive de a pleca din țară: migranții economici își doresc condiții mai bune, în timp ce refugiații pleacă de cele mai multe pentru a-și salva viața, din motive de securitate, iar această condiție este reglementată prin cererea de azil care este sau nu aprobată. Totodată, trebuie realizată o delimitare de statutul de *exilat*. Dacă în societățile europene postbelice nu mai putem vorbi de dictaturi, deci de exil, nu același lucru se poate spune despre alte state din Orient, spre exemplu. Totuși, ne putem asuma exilul ca o migrație politică, de cele mai multe ori provocată. Dacă

¹² Günter Riegen, *op. cit.*, p. 574: „Migrația este întotdeauna o încercare de îmbunătățire a nivelului de trai, și anume eliberarea de condițiile precare ale mediului natural sau social. Cercetătorii migrației disting, în mod ideal, între refugiere și migrația forței de muncă (după criteriul motivației) și între migrație transfrontalieră (imigrație, politica de azil) și migrație internă (după criteriile politice)” [trad. noastră].

¹³ William Petersen, *Eine allgemeine Typologie der Wanderung*, în Széll, G. (Hg.): *Regionale Mobilität. Nymphenburger Texte zur Wissenschaft* (10), München, 1972, p. 95-114, apud Steffen Kröhnert, *op. cit.*

¹⁴ Vezi Ferenc Glatz, *Migration und Gesellschaft in Ostmitteleuropa*, în vol. Seewann, Gerhard (Hg.), *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1995*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997, p. 1.

migratio provine din *migro*, însemnând „se duce dintr-un loc într-altul, a-și schimba locul, a se muta”¹⁵ („to remove from one place to another, to depart”¹⁶), iar migrantul este „μετανάστης, οὐ, ό”, cel care își schimbă domiciliul („one who has changed his home, a wanderer, immigrant, opposed to a native”¹⁷), exilul (*exsilium*) presupune desprinderea (forțată) de pământul natal („der Aufenthalt außerhalb des Vaterlandes infolge polit. Verhältnisse od. Vergehungen”¹⁸), trimițând la *exilio/ex-silio*, provenit din verbul *salio* („to spring out, spring or bound forth”¹⁹) și având conexiunea cu *exsul* („usual. referred to solum; one who is banished from his native soil”²⁰).

În ceea ce privește, așadar, posibilele tipologii de migranți, putem avea de a face, în cazul nostru, cu mai multe variabile. Astfel, în cercetările axate pe scriitorii migranți, ne putem referi, în primul rând, la acei *Gastarbeiteri* care nu au un nivel înalt de calificare, dar pentru care *displacementul* devine catalizatorul scriiturii (cum este Franco Biondi). În al doilea rând, există categoria migranților economici din următoarele valuri, care își doresc un nivel mai bun de trai, dar și a celor care deja au experiența scrisului (Gino Carmine Chiellino) ori au crescut în spațiul german (nefiind neapărat născuți aici). De asemenea, refugiații din fosta Iugoslavie sau azilanții politici pot constitui un alt fir de cercetare (Saša Stanišić sau Ilija Trojanow)

Trebuie spus că ne raportăm, în analiza noastră, la o migrație inter-statală, internațională, așa cum este ea înțeleasă în secolul al XX-lea, într-o Europă a granițelor trasate, pentru început, de cea de a doua conflagrație mondială, iar apoi de conflictele balcanice desfășurate spre finalul secolului. Ca formă de transnaționalism, migrația duce la o interogare asupra comunității și a identității naționale²¹, bazată și pe dimensiunea interculturală: „Konstitutiv für das Verständnis der ‚Interkulturalität‘ sind zwei Punkte: Erstens setzt der Begriff eine Grenze zwischen den

¹⁵ Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 2003, p. 822.

¹⁶ ***, *A Latin Dictionary*, founded on Andrews Edition of Freund's Latin Dictionary, Revised, enlarged, and in a great part rewritten by Charton T. Lewis, Ph.D. and Charles Short, LL.D, Oxford, At the Clarendon Press, 1933, p. 1143.

¹⁷ ***, *A Greek-English Lexicon*, Compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, Eighth Edition, Revised throughout, Oxford, At the Clarendon Press, 1897, p. 950.

¹⁸ ***, *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*, ausgearbeitet von Karl Ernst Georges, achte verbesserte und vermehrte Auflage von Heinirch Georges, Erster Band, A-H, Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1913, p. 2611: „sedere în afara patriei ca urmare a situațiilor politice”.

¹⁹ ***, *A Latin Dictionary*, ed. cit., p. 702.

²⁰ Idem, p. 705.

²¹ Henk van Houtum, *Remapping Borders*, în vol Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (ed.), *A Companion to Border Studies*, Blackwell Publishing, 2012, p. 406: „national identities and national communities are increasingly transnational identities and transnational communities”.

Kulturen voraus, die überschritten wird, zweitens wird das dadurch gestiftete Dazwischen als ein interkulturelles ‚Zwischen‘ bestimmt”²².

„Migration is here”²³

De fapt, libera circulație a forței de muncă și în general a persoanelor era și un ideal al Imperiului Habsburgic și a devenit o premisă a Uniunii Europene. Astfel, problematica este mai actuală decât oricând, având în vedere ultimele evenimente ce se petrec în sudul Europei (Grecia, Macedonia, Serbia, Croația) și în țări precum Ungaria, Austria, Germania sau Italia, țări tranzitate sau devenite destinație pentru refugiați datorită conflictelor armate ce au loc în Orientul Mijlociu. Cum se poate vedea și astăzi, gestionarea acestor situații este cât se poate de dificilă – dacă după cel de Al Doilea Război Mondial Europa cerea forță de muncă (și o făcea într-un mod controlat, cel puțin la început), în contemporaneitate se confruntă cu dificultatea de a gestiona valul neașteptat de imigranți, în condițiile în care rata șomajului la nivel european nu este de neglijat (mai ales în rândul tinerilor). Germania are o expertiză în integrare socio-profesională demonstrată – mai ales în cazul minorității turce. Indiferent de politicile duse, ceea ce a lipsit a fost lipsa pregătirii populației de rând de a face față impactului acestui fenomen de migrație. Revenirea temei migrației în atenția publică din spațiul european este datorată simplului fapt că acesta este teritoriul-țintă al imigranților: fenomene de acest gen se înregistrează și în alte colțuri ale lumii, însă nu sunt atât de mediatizate. Ce informații sunt vehiculate, spre exemplu, despre criza imigranților din zona Asiei de sud-est? Statele Uniunii Europene nu s-au implicat în criza refugiaților din Siria în momentul în care aceștia au ajuns în Turcia, vociferările au început numai după ce miile de oameni s-au îndreptat spre continentul european.

²² Stefan Rieger, Schamma Schahadat, Manfred Weinberg, *Vorwort*, în vol. Rieger, Stefan/Schahadat, Schamma/Weinberg, Manfred, *Interkulturalität-zwischen Inszenierung und Archiv*, Tübingen, Narr, 1999, p. 11.

²³ Peter Sutherland, *Migration Is Development: How Migration Matters to The Post-2015 Debate*, p. 6, disponibil online la http://esa.un.org/unmigration/Migration_is_Development_by_PSutherland_MPP.pdf, accesat ultima dată la 20 aprilie 2016.

De la geografia fizică la cea identitară și lingvistică

Dacă „fiecare cultură există doar în contextul altor culturi”²⁴, iar mutația spațială, dizolvarea graniței permite regândirea identității, nu putem lăsa deoparte aspectul lingvistic al întregului proces de migrație („the identities we are speaking of are not simply a result of crossing geographic borders. Borderlands (real and symbolic) become the sites where more complex processes are lived out”²⁵). Noua cultură cu care individul intră în contact produce o dislocare lingvistică, ezitarea permanentă între două limbi: „Schimbarea limbii este, în felul ei, similară cu trecerea unei frontiere și are drept efect o schimbare de perspectivă nu doar asupra culturii al cărei vehicul este, ci și asupra sinelui pe care îl exprimă”²⁶. Reinventarea de sine presupune, astfel, și o reconstrucție a limbajului.

Este ceea ce se întâmplă cu scriitorii cu *background* migrant din spațiul de limbă germană, care vor renunța la limba maternă pentru a se adresa unui public mai larg, cel aflat în proximitate până la urmă. Astfel, principalele coordonate socio-istorice ale migrației către RFG din perioada postbelică, evidențiate anterior, reprezintă fundalul din care emerge o literatură exofonică care are deseori ca subiect tocmai contactul dintre migrant și societatea-gazdă. În acest sens, observarea aspectelor sociologice și a modului de interacționare a migrantului cu cei din mainstream este relevantă pentru a expune metamorfozele prin care trece literatura migrantă, de la restrânsa *Gastarbeiterliteratur* (scrisă, în general, de cei care au venit în RFG pentru un loc de muncă) la mult mai larga *Chamisso Literatur* sau chiar *interkulturelle Literatur* (ultima formă de manifestare a acestei literaturi, mult mai diversificată). Aspectul migrației este hotărâtor în activitatea literară a scriitorilor aleși ce fac parte din câștigătorii premiului Adelbert-von-Chamisso, acordat scriitorilor în limba germană, dar proveniți din alte spații culturale. Acel *Sprachwandel* este consecința migrării, dar și determinantul vizibilității publice și a consolidării discursului intercultural, așa cum înșiși autorii pledează. Modul în care se configurează identitatea migrantă va sta la baza etapizării literaturii ce a decurs din acest

²⁴ Jurij Lotman, *Zur Struktur, Spezifik und Typologie der Kultur*, în vol. *Aufsätze zur Theorie und Methodologie der Literatur und Kultur*, Kronberg, 1974, p. 431.

²⁵ Rina Benmayor, Andor Skotnes, *Some Reflections on Migration and Identity*, în ***, *Migration and Identity*, Special Editors, Oxford University Press, 1994, p. 13: „identitățile aflate în discuție nu sunt simplul rezultat al transgresării granițelor geografice. Zonele de frontieră (reale și simbolice) devin locul desfășurării unor procese complexe” [trad. noastră].

²⁶ Anca Băicoianu, *Exil în timp, exil în spațiu: frontiera în/ca ficțiune*, în vol. Constantinescu, Romanița (coord.), *Identitatea de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate*, ed. cit., p. 247.

fenomen. Pe parcurs, motivele migrației, dar și țările „exportatoare” se diversifică, astfel încât nu se mai poate vorbi numai de Gastarbeiterliteratur. Totodată, subiectul abordat de scriitorii din alte culturi depășește migrația, astfel încât etichetele trebuie să devină fluide, după modelul acestei identități aflate într-o continuă dinamică.

Bibliografie

1. ***, *A Greek-English Lexicon*, Compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, Eighth Edition, Revised throughout, Oxford, At the Clarendon Press, 1897.
2. ***, *A Latin Dictionary*, founded on Andrews Edition of Freund's Latin Dictionary, Revised, enlarged, and in a great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph.D. and Charles Short, LL.D, Oxford, At the Clarendon Press, 1933.
3. ***, *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*, ausgearbeitet von Karl Ernst Georges, achte verbesserte und vermehrte Auflage von Heinirch Georges, Erster Band, A-H, Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1913.
4. Antohi, Sorin, *Europa Comunitară, Europa Culturală: identități reticulare*, în *Revenirea*, p. 82-85, apud Maner, Hans-Christian, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, în vol. Neumann, Victor / Heinen, Armin (ed.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 239-273.
5. Băicoianu, Anca, *Exil în timp, exil în spațiu: frontiera în/ca ficțiune*, în vol. Constantinescu, Romanița (coord.), *Identitatea de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 242-255.
6. Benmayor, Rina / Skotnes, Andor, *Some Reflections on Migration and Identity*, în *** , *Migration and Identity*, Special Editors, Oxford University Press, 1994, p. 1-18.
7. Constantinescu, Romanița, *Cuvânt înainte. Border studies – expansiunea unui câmp interdisciplinar*, în vol. Constantinescu, Romanița (coord.), *Identitatea de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 7-20.

8. Glatz, Ferenc, *Migration und Gesellschaft in Ostmitteleuropa*, în vol. Seewann, Gerhard (Hg.), *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1995*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997, p. 1-6.
9. Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 2003.
10. Habermas, Jürgen, *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1998.
11. Habermas, Jürgen, *The Postnational Constellation: Political Essays*, Cambridge, Polity, 2001.
12. Koselleck, Reinhard, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, cu două contribuții ale lui Ulrike Spree și Willibald Steinmetz, Traducere din limba germană de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, Coordonarea și unificarea traducerii de Gabriel F. Decuble, București, Editura Art, 2007.
13. Kröhnert, Steffen, *Migration – eine Einführung*, în *Online Handbuch Demographie*, Berlin Institut für Bevölkerung und Entwicklung, disponibil online la <http://www.berlin-institut.org/online-handbuchdemografie/bevoelkerungsdynamik/faktoren/migration.html>, accesat ultima dată la 20 aprilie 2016.
14. Lotman, Jurij, *Zur Struktur, Spezifik und Typologie der Kultur*, în vol. *Aufsätze zur Theorie und Methodologie der Literatur und Kultur*, Kronberg, 1974.
15. Petersen, William, *Eine allgemeine Typologie der Wanderung*, în Széll, G. (Hg.): *Regionale Mobilität. Nymphenburger Texte zur Wissenschaft* (10), München, 1972, p. 95-114, apud Kröhnert, Steffen, *Migration – eine Einführung*, în *Online Handbuch Demographie*, Berlin Institut für Bevölkerung und Entwicklung, disponibil online la <http://www.berlin-institut.org/online-handbuchdemografie/bevoelkerungsdynamik/faktoren/migration.html>, accesat ultima dată la 20 aprilie 2016.
16. Riegen, Günter, *Migration*, în vol. Nohlen, Dieter / Schultze, Rainer-Olaf (Hg.), *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methode, Begriffe*, Band 1: A-M, Aktualisierte und erweiterte Auflage, München, C.H. Beck Verlag, 2005, p. 574.

17. Rieger, Stefan / Schahadat, Schamma/ Weinberg, Manfred, *Vorwort*, în vol. Rieger, Stefan/Schahadat, Schamma/ Weinberg, Manfred, *Interkulturalität-zwischen Inszenierung und Archiv*, Tübingen, Narr, 1999.
18. Sutherland, Peter, *Migration Is Development: How Migration Matters to The Post-2015 Debate*, p. 6, disponibil online la:
http://esa.un.org/unmigration/Migration_is_Development_by_PSutherland_MPP.pdf, accesat ultima dată la 20 aprilie 2016.
19. van Houtum, Henk, *Remapping Borders*, în vol Wilson, Thomas M. / Donnan, Hastings (ed.), *A Companion to Border Studies*, Blackwell Publishing, 2012, p. 405-418.
20. Weil, Simone, *The Need for Roots: Prelude to a Declaration of Duties Towards Mankind*, New York, Ark, 1987.
21. Zamfir, Cătălin / Vlăsceanu, Lazăr (coord.), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1998.